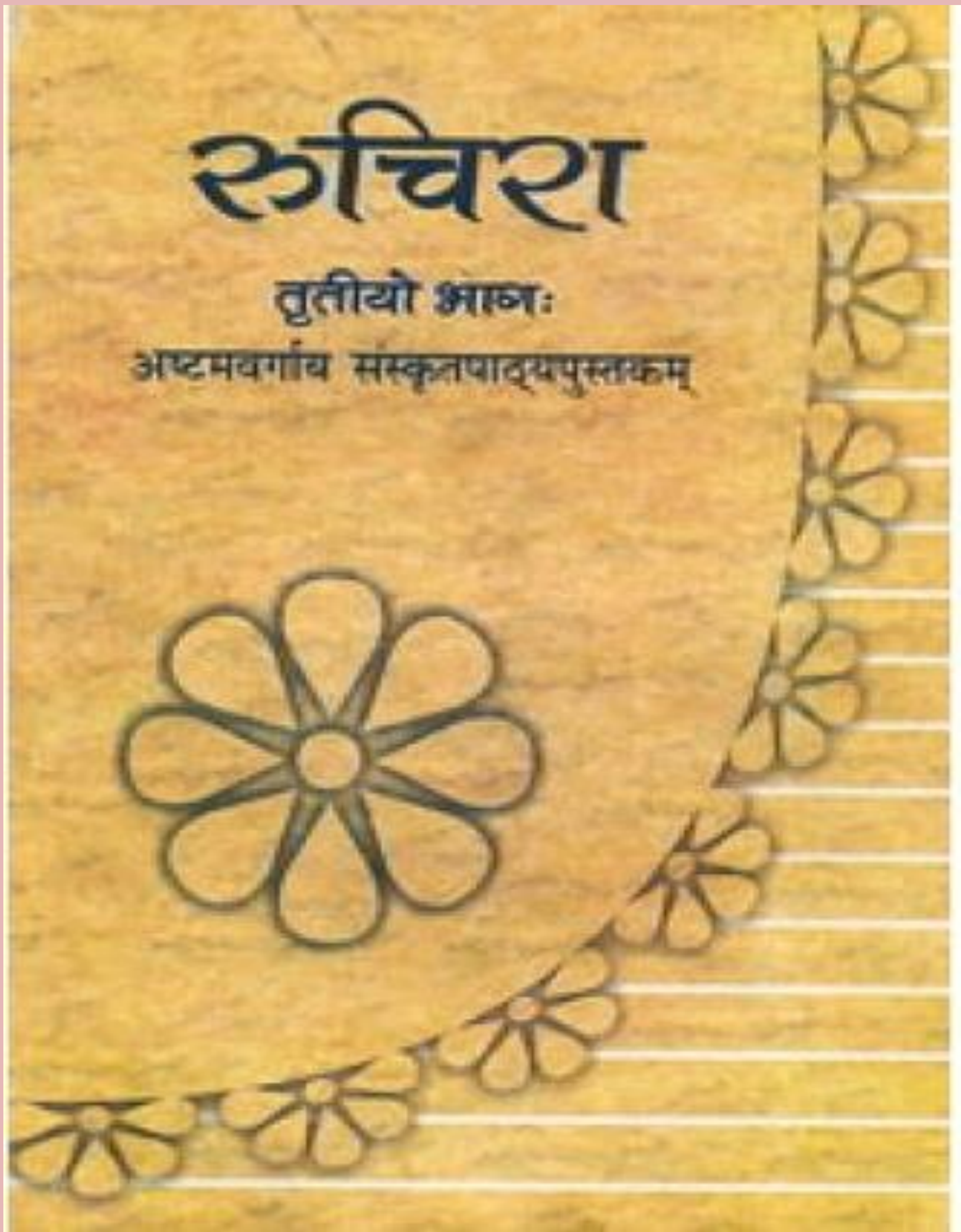
रुचिरा
तृतीयो भागः
अष्टमवर्गाय संस्कृतपाठ्यपुस्तकम्

पुणा International School

Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class –VIII

Sanskrit

Ruchira- part-3

Exercise Corner

Specimen Copy

Year- 2020-21

PUNA

अनुक्रमणिका

Pa-1 chapter (1 to 4)	Sa-1 chapter (1 to 8)

प्रथमःपाठः	सुभाषितानि	4
द्वितीयःपाठः	बिलस्यवाणी न कदापि मे श्रुता	7
तृतीयःपाठः	डिजीभारतम	10
चतुर्थःपाठः	सदैवपुरतो निधेहि चरणम	13
पञ्चमःपाठः	कण्टकेनैव कण्टकम	17
षष्ठःपाठः	गृहं शून्यं सुतां विना	21
सप्तमःपाठः	भारतजनताऽहम	24
अष्टमःपाठः	संसारसागरस्य नायकाः	27

PUNA

प्रथमःपाठः सुभाषितानि

कठिन शब्दार्थाः

- निर्गुणं - गुणहीनको
- अपेया - न पीने योग्य
- साक्षात - वास्तव में
- पिशुनस्य - चुगलखोरका
- नराधिपस्य - राजा का
- कटुकं - कड़वा
- सृजन्ति - रचना करते हैं
- वायसाः - कौए

शब्दार्थाः

- मूर्ध्नि - सिरपर
- पौरुषम - मेहनतको
- कूपखननं - कुआं खोदना
- प्रतिक्रियाः - समाधान
- प्रदीप्ते - जलनेपर
- गृहे - घर के
- विप्रदानम - मुसीबतों का
- अर्थिनः - माँगने पर
- वल्कल - पेड़ की छाल
- दारुभि - लकड़ियों के द्वारा
- महीरुहा - वृक्ष

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 श्लोकांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत-

(क) समुद्रमासाद्य **भवन्त्यपेयाः**।

(ख) **श्रुत्वा** वचः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।

(ग) तद्भागधेयं **परमं** पशूनाम्।

(घ) विद्याफलं **व्यसनिनं** कृपणस्य सौख्यम्।

(ङ) पौरषं विहाय यः **दैवम्** अवलम्बते।

(च) चिन्तनीया हि विपदाम् **आदौ** प्रतिक्रियाः।

प्र-3 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क)व्यसनिनःकिं नश्यति?

उत्तर-विद्याफलम्।

(ख) कस्यां रोचमानायां सर्वकुलं रोचते?

उत्तर-स्त्रियाम्।

(ग) कस्य यशः नश्यति?

उत्तर-लुब्धस्य।

PUNA

(घ) मधुमक्षिका किं जनयति?

उत्तर–माधुर्यं।

(ङ) मधुरसूक्तरसं के सृजन्ति?

उत्तर–मधुमक्षिका।

प्र–4 अधोलिखित-तद्भव-शब्दानां कृते पाठात् चित्वा संस्कृतपदानि लिखत-

यथा-कंजूस	कृपण:
• कड़वा	कटुकम्
• पूँछ	पुच्छ
• लोभी	लुब्ध
• मधुमक्खी	मधुमक्षिका
• तिनका	तृणम्

व्याकरण

प्र–5 अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चित्वा लिखत-

वाक्यानि	कर्ता	क्रिया
यथासन्त: मधुरसूक्त रसं सृजन्ति।	सन्त:	सृजन्ति
(क)निर्गुणं प्राप्य भवन्तिदोषा:।	दोषा:	भवन्ति
(ख)गुणज्ञेषु गुणा: भवन्ति।	गुणा:	भवन्ति
(ग)मधुमक्षिका माधुर्यं जनयेत्।	मधुमक्षिका	जनयेत्
(घ)पिशुनस्य मैत्री यश: नाशयति।	मैत्री	नाशयति
(ङ)नद्य: समुद्रमासाद्य अपेया: भवन्ति।	नद्य:	भवन्ति

प्र–6 रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) गुणा: गुणज्ञेषु गुणा: भवन्ति।

उत्तर–गुणज्ञेषु किं गुणाःभवन्ति?

(ख) नद्य: सुस्वादुतोया:भवन्ति।

उत्तर–सुस्वादुतोयाः कासां भवन्ति?

(ग) लुब्धस्य यश: नश्यति।

उत्तर–कस्य यशः नश्यति?

(घ) मधुमक्षिका माधुर्यमेव जनयति।

PUNA

उत्तर–का माधुर्यमेव जनयति?

(ङ) तस्य <u>मूर्ध्नि</u> तिष्ठन्ति वायसाः।

उत्तर–तस्य कुत्र तिष्ठन्ति वायसाः?

प्र–7 उदाहरणानुसारं पदानि पृथक् कुरुत–

यथा-समुद्रमासाद्य	–	समुद्रम्	+	आसाद्य
माधुर्यमेव	–	माधुर्यम्	+	एव
अल्पमेव	–	अल्पम्	+	एव
सर्वमेव	–	सर्वम्	+	एव
दैवमेव	–	दैवम्	+	एव
महात्मनामुक्तिः	–	महात्मनाम्	+	उक्तिः
विपदामादावेव	–	विपदाम्	+	आदौ + एव

PUNA

द्वितीयःपाठः बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता

कठिन शब्दार्थाः

- परिभ्रमन - धूमता हुआ
- क्षुधात - भूख से व्याकुल
- गुहायाम - गुफा में
- सिंहपदपद्धतिः - शेर के पैरों के चिहन
- भयसन्त्रस्तमनसां - डरे हुए मनवालों का
- आकारयिष्यसि - पुकारोगी

शब्दार्थाः

- विचिन्तय - सोचकर
- शृगालः - गीदड़
- वेपथु - कम्पन
- नूनम - निश्चय से

- आहवानम - पुकार
- वाणी - आवाज
- वने - जंगल
- परिभ्रमन - धूमता हुआ

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) सिंहस्य नाम किम्?

उत्तर-खरनखरः।

(ख) गुहायाः स्वामी कः आसीत्?

उत्तर- दधिपुच्छः शृगालः।

(ग) सिंहः कस्मिन् समये गुहायाः समीपे आगतः?

उत्तर- सूर्यास्तसमये।

(घ) हस्तपादादिकाः क्रियाः केषां न प्रवर्तन्ते?

उत्तर- भयसन्त्रस्तमनसाम्

(ङ) गुहा केन प्रतिध्वनिता?

उत्तर- सिंहस्यगर्जनेन

प्र-3 पूर्णवाक्येन उत्तरत

(क)खरनखरः कुत्र प्रतिवसति स्म?

PUNA

उत्तर- खरनखरः वने प्रतिवसति स्म।

(ख) महतीं गुहां दृष्ट्वा सिहः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंहः अचिन्तयत - "नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि।"

(ग) शृगालः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- शृगालः अचिन्तयत् - "अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?"

(घ) शृगालः कुत्र पलायितः?

उत्तर- शृगालः गुहायाः दूरं पलायितः।

(ङ) गुहासमीपमागत्य शृगालः किं पश्यति?

उत्तर- गहुासमीपमागत्य शृगालः **सिंहपदपद्धतिं** पश्यति ।

(च) कः शोभते?

उत्तर- यः अनागतं **कुरुते सः शोभत।**

प्र-4 रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) <u>क्षुधार्तः</u> सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

उत्तर- कीदृशः सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

(ख) <u>दधिपुच्छः</u> नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

उत्तर- किं नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

(ग) एषा गुहा <u>स्वामिनः</u> सदा आह्वानं करोति?

उत्तर- एषा गुहा कस्य सदा आह्वानं करोति?

(घ) भयसन्त्रस्तमनसां <u>हस्तपादादिकाः</u> क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

उत्तर- भयसन्त्रस्तमनसां कीदृशाः क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

(ङ) आह्वानेन शृगालः <u>बिले</u> प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

उत्तर- आह्वानेन शृगालः कुत्र प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

प्र-5 घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत-

(क) परिभ्रमन् सिंहः क्षुधार्तोजातः।

(ख) सिंहः एकां महतीं गुहाम् अपश्यत्।

(ग) गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्।

(घ) गुहायां कोऽपि अस्ति इति शृगालस्य विचारः।

(ङ) दूरस्थः शृगालः रवं कर्तुमारब्धः।

(च) सिंहः शृगालस्य आह्वानम करोत्।

(छ) दूरं पलायमानः शृगालः श्लोकम पठत्।

PUNA

प–6 यथानिर्देशमुत्तरत-

(क) 'एकांमहतीं गुहां दृष्ट्वासःअचिन्तयत्' अस्मिन्वाक्ये कति विशेषणपदानि, संख्यया सह पदानि अपि लिखत?

उत्तर–'एकांमहतीं गुहां दृष्ट्वासःअचिन्तयत्' – अस्मिन्वाक्ये द्वे विशेषणपदेस्तः। तद्यथा– १. एका मइति प्रथमं विशेषणपदम्, २. महतीम् इति च द्वितीयं विशेषणपदम्।

(ख) तदहम् अस्य आह्वानं करोमि- अत्र'अहम्' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?

उत्तर–तदहम् अस्य आह्वानं करोमि– अत्र'अहम्' इति पदं सिंहाय प्रयुक्तम्।

(ग) 'यदि त्वंमांन आह्वयसि' अस्मिन्वाक्ये कर्तृपदं किम्?

उत्तर–'यदि त्वंमांन आह्वयसि' अस्मिन्वाक्ये 'त्वम्' इति कर्तृपदम्।

(घ) 'सिंहपदपद्धतिःगुहायां प्रविष्टा दृश्यते' अस्मिन्वाक्ये क्रियापदं किम्?

उत्तर–'सिंहपद पद्धतिःगुहायां प्रविष्टा दृश्यते' – अस्मिन्वाक्ये 'दृश्यते' इति क्रियापदम्।

(ङ) 'वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा' अस्मिन्वाक्ये अव्ययपदं किम्?

उत्तर–'वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा' अस्मिन्वाक्ये अव्ययपदं भवति'अत्र' इति।

रचनात्मक–कार्यम

प्र–7 मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

कश्चन **परन्त**	दूरे **तत्र**	नीचैः	यदा	तदा	यदि	तर्हि	परम्	च	सहसा

एकस्मिन् वने **<u>कश्चन</u>** व्याधः जालं विस्तीर्य **<u>दूरे</u>** स्थितः ।क्रमशः आकाशे स परिवारः कपोतराजः चित्रग्रीवः निर्गतः। **<u>तदा</u>** तण्डुलकणाना मुपरि कपोतानां लोभो जातः। **<u>परन्तु</u>** राजा तत्र सहमतः नासीत्। तस्य युक्तिः आसीत् **<u>यदि</u>** निर्जने वने कोऽपि मनुष्यो नास्ति **<u>तर्हि</u>** कुतो वा तण्डुलकणानां सम्भवः? **<u>यदा</u>** राज्ञः उपदेशम स्वीकृत्य ते नीचैः आगता, <u>तदा</u> जाले निपतिताः। अतः उक्तम् '**<u>सहसा</u>** विदधीत न क्रियाम्'।

तृतीयःपाठः डिजीभारतम

कठिन शब्दार्थाः

- टंकणयन्त्रस्य - टाइप कीमशीन
- कर्गदोपरि - कागज़ के ऊपर
- संगणकन्त्रेण - कम्प्यूटर से
- उपचारार्थम - इलाजके द्वारा
- प्रदातुम - देने के लिए

शब्दार्थाः

- आदान-प्रदान - लेना-देना
- लेखन्याः - कलमका
- न्यूनता - कमी
- पुनरपि - फिरभी
- आपण - बाजार
- अधुना - अब
- वा - अथवा
- दिशि - दिशा

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) कुत्र "डिजिटल इण्डिया" इत्यस्य चर्चा भवति?

उत्तर-सम्पूर्णविश्वे

(ख) केन सह मानवस्य आवश्यकता परिवर्तते?

उत्तर-कालपरिवर्तनेन

(ग) आपणे वस्तूनां क्रयसमये केषाम् अनिवार्यता न भविष्यति?

उत्तर-रूप्यकाणाम्

(घ) कस्मिन् उद्योगे वृक्षाःउपयुज्यन्ते?

उत्तर-कर्गदोद्योगे

(ङ) अद्य सर्वाणि कार्याणि केन साधितानि भवन्ति?

उत्तर-चलदूरभाषायन्त्रेण

प्र-2-अधोलिखिता पश्ना प्रर्णवाक्येन उत्तरत-

(क) प्राचीनकाले विद्याकथं गृह्यते स्म?

उत्तर-प्राचीनकाले विद्या श्रुति परम्परया गृह्यते स्म।

(ख) वृक्षाणां कर्तनं कथं न्यूनतां यास्यति?

उत्तर-संगण कस्य अधिकाधिक प्रयोगेण वृक्षाणां कर्तनं न्यूनतां यास्यति।

(ग) चिकित्सालये कस्य आवश्यकता अद्यना नु भूयते?

उत्तर–चिकित्सालये रूप्यकाणाम् आवश्यकता अद्यना नु भूयते।

(घ) वय कस्यां दिशि अग्रेसरामः?

उत्तर–वयं डिजीभारतम् इत्यस्यां दिशि अग्रेसरामः।

(ङ) वस्त्रपुटके केषाम् आवश्यकता न भविष्यति?

उत्तर–वस्त्रपुटके रूप्यकाणाम् आवस्यकता न भवति।

प्र–3 रेखांकित पदान्यधि कृत्य प्रश्न निर्माणंकुरुत-

(क) भोजपत्रोपरि लेखनम् आरब्धम्।

उत्तर–भोजपत्रोपरिकिम्आरब्धम्?

(ख) लेखनार्थम् कर्गदस्य आवश्यकतायाःअनुभूतिःन भविष्यति।

उत्तर–लेखनार्थं कस्य आवस्यकतायाःअनुभूतिः न भविष्यति?

(ग) विश्रामगृहेषु कक्षं सुनिश्चितं भवेत्।

उत्तर–कुत्रकक्षं सुनिश्चितं भवेत्?

(घ) सर्वाणि पत्राणि चलदूरभाषयन्त्रे सुरक्षितानि भवन्ति

उत्तर–सर्वाणि पत्राणि कुत्र चलदूरभाषयन्त्रे सुरक्षितानि?

(ङ) वयम् उपचारार्थम् चिकित्सालयं गच्छामः?

उत्तर–वयं किमर्थं चिकित्साल यंगच्छामः?

व्याकरण

प्र–4 उदाहरणमनुसृत्य विशेषण विशेष्यमेलनं कुरुत-

क	ख
(क) मौखिकं	ज्ञानम्
(ख) मनोगते	काले
(ग) टंकितानि	कार्याणि
(घ) महान्	उपकारः
(ङ) मुद्राविहीनः	विनिमयः

प्र–5 अधोलिखितपदयोः सन्धिं कृत्वा लिखत-

1- पदस्य + अस्य

PUNA

2- तालपत्र	+	उपरि
3- च	+	अतिष्ठत
4- कर्गद	+	उद्योगे
5- क्रय	+	अर्थम्
6- इति	+	अनयोः
7- उपचार	+	अर्थम्

उत्तर–1-पदस्यास्य, 2-तालपत्रोपरि,3-चातिष्ठत, 4-कर्गदोद्योगे, 5-क्रयार्थम्, 6-इत्यनयोः, 7-उपचारार्थम्

प्र–6 उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखितेन पदेन लघु वाक्य निर्माणं कुरुत–

(क) आवश्यकता - अद्यतने काले चलदूरवाण्याःअवश्यकता सर्वै रपि अनुभूयते।

(ख) सामग्री - रन्धनार्थं सामग्री आपणतःआनेतव्या।

(ग) पर्यावरणसुरक्षा - पर्यावरण सुरक्षायै अस्माभिःजागरूकैःभाव्यम्।

(घ) विश्रामगृहम् - सम्प्रति विश्रामगृहेषु प्रायशःडेबिट्-कार्डमाध्यमेन रूप्यकाणि प्रदीयन्ते।

प्र–7 उदाहरणानुसारम् कोष्ठकप्रदत्तेषु पदेषु चतुर्थी प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत–

यथा – **भिक्षुकाय** धनं ददातु। (भिक्षुक)

(क)**छात्राय** पुस्तकं देहि। (छात्र)

(ख) अहम् **निर्धनाय**वस्त्राणि ददामि। (निर्धन)

(ग) **लताय** पठनं रोचते। (लता)

(घ) रमेशः **सुरेशाय** अलम्। (सुरेश)

(ङ) **अध्यापकाय** नमः। (अध्यापक)

PUNA

चतुर्थःपाठः सदैव पुरतो निधेहि चरणम

कठिन शब्दार्थाः

- निजनिकेतनम - अपना निवास
- नगारोहणम - पर्वत पर चढ़ना
- सुदुष्करम - अत्यन्त कठिनतापूर्वक
- ध्येय-स्मरणम - उद्देश्य का स्मणम

शब्दार्थाः

- भीतिम - डर को
- घोराः - भयंकर
- परितः - चारों ओर
- विषमा - असामान्य
- खलु - निश्चय से
- प्रखरा - तीक्ष्ण
- पाषाणा - पत्थर
- ननु - निश्चय से
- पुरतः - आगे

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) स्वकीयं साधनं किं भवति?

उत्तर- बलम्।

(ख) पथिके विषमाःप्रखराः?

उत्तर-पाषाणाः।

(ग) सततं किं करणीयम्?

उत्तर- ध्येयस्मरणम्।

(घ) एतस्य गीतस्य रचयिता कः?

उत्तर- श्रीधरभास्कर वर्णेकरः।

(ङ) सःकीदृशःकविःमन्यते?

उत्तर- राष्ट्रवादी।

प्र-3 मञ्जूषातः क्रियापदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

निधेहि	विधेहि	जहीहि	देहि	भज	चल	कुरु

यथा-त्वं पुरतः चरणं निधेहि।

(क) त्वं विद्यालयं **चल**।

PUNA

(ख) राष्ट्रे अनुरक्तिं **विधेहि**।

(ग) मह्यं जलं **देहि**।

(घ) मूढ! **जहीहि** धनागम तृष्णाम्।

(ङ) **भज** गोविन्दम्।

(च) सततं ध्येयस्मरणं **कुरु**।

प्र–4 (अ) उचितकथनानां समक्षम् 'आम्', अनुचितकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत–

यथा-पुरतःचरणंनिधेहि।	**आम्**
(क) निजनिकेतनं गिरिशिखरे अस्ति।	**आम्**
(ख) स्वकीयं बलं बाधकं भवति।	**न**
(ग) पथि हिंस्राः पशवःन सन्ति।	**न**
(घ) गमनं सुकरम् अस्ति।	**न**
(ङ) सदैव अग्रे एव चलनीयम्।	**आम्**

(आ) वाक्यरचनया अर्थभेदं स्पष्टीकुरुत-

1-परितः –गृहं परितः वाटिका

2-पुरतः –नीरं सस्तरुवरो विलसति पुरतः

3-नगः –हिमालयो नाम नगाधिराजः।

4-नागः –शेषनागासीनो भगवान्विष्णुः

5-आरोहणम् –पर्वतारोहणं नहि सुकरम्।

6-अवरोहणम् –पर्वतात् अवरोहण काले जागरूक स्तिष्ठेत्।

7-विषमाः –मार्गे प्रसृताःविषमाःपाषाणाः।

8-समाः - अर्जुन! सुखदुःखे समे कृत्वा युद्धाय युध्यस्व।

प्र–5 समञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

PUNA

एव	खलु	तथा	परितः	पुरतः	सदा	विना

(क) विद्यालयस्य पुरत: एकम् उद्यानम् अस्ति।

(ख) सत्यम् एव जयते।

(ग) किं भवान् स्नानं कृतवान् खलु?

(घ) स: यथा चिन्तयति तथा आचरति।

(ङ) ग्रामं परित: वृक्षा: सन्ति।

(च) विद्यां विना जीवनं वृथा।

(छ) सदा भगवन्तं भज।

व्याकरण

प्र–6 विलोमपदानि योजयत–

पुरतः	पृष्ठत:।
स्वकीयम्	परकीयम्।
भीतिः	साहस:।
अनुरक्तिः	विरक्ति:।
गमनम्	आगमनम्।

प्र–7 (अ) लट्लकारपदेभ्यः लोट्-विधिलिङ्लकारपदानां निर्माणं कुरुत–

लट्लकारे	**लोट्लकारे**	**विधिलिङ्लकारे**
खेलसि	खेल	खेले
खादन्ति	खादन्तु	खादेयुः
पिबामि	पिबानि	पिबेयम्
हसतः	हसताम्	हसेताम्
नयामः	नयाम	नयेम

(आ) अधोलिखितानि पदानि निर्देशानुसारं परिवर्तयत–

यथा	–	गिरिशिखर (सप्तमी-एकवचने)	–	गिरिशिखरे
		पथिन् (सप्तमी-एकवचने)	–	पथि
		राष्ट्र (चतुर्थी-एकवचने)	–	राष्ट्राय

पाषाण (सप्तमी-एकवचने)	–	पाषाणे
यान (द्वितीया-बहुवचने)	–	यानानि
शक्ति (प्रथमा-एकवचने)	–	शक्तिः
पशु (सप्तमी-बहुवचने)	–	पशुषू

PUNA

पञ्चमःपाठः कण्टकेनैव कण्टकम

कठिन शब्दार्थाः

- व्याधः - शिकारी
- बुभुक्षित - भूखा
- ग्रहणेन - पकड़ने से
- कलान्त - थका हुआ
- कुठारैः - कुल्हाडियों से
- छेदनम - काटना

शब्दार्थाः

- विस्तीर्य - फैलाकर
- पिपासु - प्यासा
- शमय - मिटाओ
- भणितम - कहागया
- बदरी-गुल्मानाम - बेर की झाड़ियों के
- मातृस्वसः - हे मौसी
- निःसहाय - असहाय
- श्रान्तः - थका हुआ

अभ्यासः

साहित्य

प्र–3 एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) व्याधस्य नाम किम् आसीत्?

उत्तर– चञ्चलः

(ख) चञ्चल: व्याघ्रं कुत्र दृष्टवान्?

उत्तर– जाले

(ग) कस्मै किमपि अकार्यं न भवति।

उत्तर– क्षुधार्ताय

(घ) बदरी-गुल्मानां पृष्ठे का निलीना आसीत्?

उत्तर– लोमशिका

(ङ) सर्वः किं समीहते?

उत्तर– स्वार्थम्

(च) निःसहायो व्याध: किम याचत?

उत्तर– प्राणभिक्षाम् (नोतेः अत्रप्रश्नेव्याधःस्यात्, नतुव्याधः)

प्र–3 पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) चञ्चलेन वने किं कृतम्?

उत्तर– चञ्चलेन वने जालं विस्तीर्यमम्।

PUNA

(ख) व्याघ्रस्य पिपासा कथं शान्ता अभवत्?

उत्तर– व्याधेन आनी तेन नद्या: जलंपीत्वा व्याघ्रस्य पिपासा शान्ता अभवत्।

(ग) जलंपीत्वा व्याघ्रः किम् अवदत्?

उत्तर– जलंपीत्वा व्याघ्र: अवदत्यत्, "शान्ता मे पिपासा साम्प्रतं बुभुक्षितो अस्मि। इदाभीम् अहं त्वां खादिष्यामि।"

(घ) चञ्चलः'मातृस्वसः!' इति कां सम्बोधितवान्?

उत्तर– चञ्चल: 'मातृस्वस:!' इति लोमशिकां सम्बोधितवान्।

(ङ) जालेपुनः बद्धं व्याघ्रं दृष्ट्वा व्याध: किम् अकरोत्?

उत्तर– जालेपुन: बद्धं व्याघ्रं दृष्ट्वा व्याध: प्रसन्नो भूत्वा गृहं प्रत्यावर्तत।

प्र–3 अधोलिखितानि वाक्यानि कः/का कं/कां प्रति कथयति-

	कः/का	कं/कां
यथा - इदानीम् अहं त्वां खादिष्यामि।	व्याघ्रः	व्याधम्
(क) कल्याणं भवतु ते।	व्याघ्रः	व्याधम्
(ख) जनाः मयि स्नानं कुर्वन्ति।	नदीजलम्	व्याधम्
(ग) अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् त्वया मिथ्या भणितम्।	व्याघ्रः	व्याधम्
(घ) यत्र कुत्रापि छेदनं कुर्वन्ति।	वृक्षः	व्याधम्
(ङ) सम्प्रति पुनः पुनः कूर्दनं कृत्वा दर्शय।	लोमशिका	व्याधम्

प्र–4 रेखांकितपदमाधृत्यप्रश्ननिर्माण–

(क) व्याध: व्याघ्रं <u>जालात्</u> बहिः निरसारयत्।

उत्तर– व्याधःव्याघ्रं कस्मात्बहिःनिरसारयत्।

(ख) चञ्चलः <u>वृक्षम्</u> उपगम्य अपृच्छत्।

उत्तर– चञ्चलःकम् उपगम्य अपृच्छत्।

(ग) व्याघ्रः <u>लोमशिकायै</u> निखिलां कथां न्यवेदयत्।

उत्तर– व्याघ्रःकस्मै निखिलां कथां न्यवेदयत्।

(घ) मानवाः <u>वृक्षाणां</u> छायायां विरमन्ति।

उत्तर– मानवाःकेषां छायायां विरमन्ति।

(ङ) व्याघ्रः <u>नद्याः</u> जलेन व्याधस्य पिपासाम शमयत्।

उत्तर– व्याघ्रःकस्याःजलेन व्याधस्य पिपासाम शमयत्।

प्र–5 मञ्जूषातः पदानि चित्वा कथां पूरयत-

वृद्धः	कृतवान्	अकस्मात्	दृष्ट्वा	मोचयितुम्
साट्टहासम	क्षुद्रः	तर्हि	स्वकीयैः	कर्तनम्

PUNA

एकस्मिन् वने एक: वृद्ध: व्याघ्र: आसीत्। स: एकदा व्याधेन विस्तारिते जाले बद्ध: अभवत्। स: बहुप्रयासं कृतवान् किन्तु जालात् मुक्त: नाभवत्। अकस्मात् तत्र एक: मूषक: समागच्छत्। बद्धं व्याघ्रं दृष्ट्वा स: तम् अवदत्-अहो! भवान् जाले बद्ध:। अहं त्वां मोचयितुम् इच्छामि। तच्छ्रुत्वा व्याघ्र: साट्टहासम् अवदत्-अरे! त्वं क्षुद्र: जीव: मम सहाय्यं करिष्यसि। यदि त्वं मां मोचयिष्यसि तर्हि अहं त्वां न हनिष्यामि। मूषक: स्वकीयै: लघुदन्तै: तज्जालं कर्तनम् कृत्वा तं व्याघ्रं बहि: कृतवान्।

व्याकरण

प्र–6 यथानिर्देशमुत्तरत–

(क) सः लोमशिकायै सर्वां कथां न्यवेदयत् - अस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं किम्।

उत्तर– स लोमशिकायै सर्वां कथां न्यवेदयत् – अस्मिन् वाक्ये 'सर्वाम्' इति विशेषणपदम्।

(ख) अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् – अत्र अहम् इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्।

उत्तर– अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् – अत्र अहम् इति सर्वनामपदं चञ्चलाय प्रयुक्त

(ग) 'सर्वः स्वार्थं समीहते', अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम्।

उत्तर– 'सर्वः स्वार्थं समीहते', अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं भवति सर्व इति।

(घ) सा सहसा चञ्चलमुपसृत्य कथयति – वाक्यात् एकम् अव्ययपदं चित्वा लिखत।

उत्तर– सा सहसा चञ्चलमुपसृत्य कथयति – वाक्यात् एकम् अव्ययपदं हि सहसा इति।

(ङ) 'का वार्ता? माम् अपि विज्ञापय' – अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम्? क्रियापदस्य पदपरिचय मपि लिखतः।

उत्तर– 'का वार्ता? माम् अपि विज्ञापय' – अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं भवति विज्ञापय इति। तथाहि विपूर्वकात् भ्वादिगणीयात् ज्ञाधातोः णिचि लोटि मध्यम पुरुषैक वचने विज्ञापय इति रूपम्।

प्र–7(अ) उदाहरणानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत–

		एकवचनम्	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
यथा-	मातृ (प्रथमा)	माता	मातरौ	मातरः
	स्वसृ (प्रथमा)	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
	मातृ (तृतीया)	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
	स्वसृ (तृतीया)	स्वस्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः
	स्वसृ (सप्तमी)	स्वसरि	स्वस्रोः	स्वसृषु
	मातृ (सप्तमी)	मातरि	मात्रोः	मातृषु
	स्वसृ (षष्ठी)	स्वसुः	स्वस्रोः	स्वसृणाम्

PUNA

मातृ (षष्ठी)	मातुः	मात्रोः	मातृणाम्

(आ) धातुं प्रत्ययं च लिखत–

	पदानि	=	धातुः		प्रत्ययः
यथा–	गन्तुम्	=	गम्	+	तुमुन्
	द्रष्टुम्	=	दृश्	+	तुमुन्
	करणीय	=	कृ	+	अनीयर्
	पातुम्	=	पिब्	+	तुमुन्
	अथव	=	पा	+	तुमुन्
	खादितुम्	=	खाद्	+	तुमुन्
	कृत्वा	=	कृ	+	क्त्वाच्

PUNA

षष्ठःपाठः गृहं शून्यं सुतां विना

कठिन शब्दार्थाः

- पितुगृहम - पिताका घर
- त्वदर्थम - तुम्हारे लिए
- परामर्शानुसारम - सलाहकेअनुसार
- हस्तपादादिकम - हाथ-पैर आदि का
- लालयति - प्यारकरताहैं

शब्दार्थाः

- भ्रातुजाया - भाभी
- करिष्यामि - खाऊँगी
- क्रोडे - गोद में
- गोष्ठी - मीटिंग
- सहसा एव - अचानकही
- हन्तन्या - मारनेयोग्य
- प्रवृत्ति - विचार
- शिशु - बच्चा
- समा - समान
- कनिष्ठा - छोटी
- नार्यः - नारी
- अफला - निष्फल

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्ताराणि संस्कृतभाषया लिखत-

(क) दिष्ट्या का समागता?

उत्तर- दिष्ट्या शालिनी समागता।

(ख) राकेशस्य कार्यालये का निश्चिता?

उत्तर- राकेशस्य कार्यालये महत्वपूर्णा गोष्ठी निश्चिता।

(ग) राकेशःशालिनीं कुत्र गन्तुं कथयति?

उत्तर- राकेशःशालिनीं मालया सह चिकित्सिकां प्रति गन्तुं कथयति।

(घ) सायंकाले भ्राता कार्यालयात् आगत्य किम्करोति?

उत्तर सायंकाले भ्राता कार्यालयात् आगत्य हस्तपादादिकं प्रक्षाल्य वस्त्राणि परिवर्त्य पूजा गृहंचग त्वाद्दीपं प्रज्वाल्य भवानी स्तुतिंकरोति।

(ङ) राकेशःकस्याःतिरस्कारं करोति?

उत्तर- राकेशःसृष्टेःउत्पादिन्याःशक्त्याःतिरस्कारं करोति।

(च) शालिनी भ्रातर म्कां प्रतिज्ञां कर्तुं कथयति?

PUNIA

उत्तर– कन्याया रक्षणे, तस्याः पाठने चतदीयः भ्रातादत्तचित्तः तिष्ठेत् इति प्रतिज्ञां कर्तुं शालिनी भ्रातरं कथयति।

(छ) यत्र नार्यःन पूज्यन्ते तत्र किम्भवति?

उत्तर– यत्र नार्यःन पूज्यन्ते तत्र सर्वाःक्रियाःअफला भवन्ति।

प्र–2 अधोलिखितपदानां संस्कृतरूपं (तत्सम रूपं) लिखत–

(क) कोख क्रोडः

(ख) साथ सह

(ग) गोद कुक्षिः

(घ) भाई भ्राता

(ङ) कुआँ कूपः

(च) दूध पयः

प्र–3 उदाहरणमनुसृत्य कोष्ठक प्रदत्तेषु पदेषु तृतीया विभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) मात्रा सह पुत्री गच्छति (मातृ)

(ख) **परिश्रमेण** विना विद्या न लभ्यते (परिश्रम)

(ग) छात्रः **लेखन्या** लिखति (लेखनी)

(घ) सूरदासः**नेत्राभ्याम्** अन्धः आसीत् (नेत्र)

(ङ) सः **मित्रेण** साकम् समयं यापयति। (मित्र)

प्र–4'क' स्तम्भे विशेषणपदं दत्तम् 'ख' स्तम्भे च विशेष्यपदम्। तयोर्मेलनम् कुरुत-

'क' **'ख'**

- स्वस्था मनोदशा
- महत्वपूर्णा गोष्ठी
- जघन्यं कृत्यम्
- क्रीडन्ती पुत्री
- कुत्सिता वृत्तिः

व्याकरण

PUNA

प्र–5 अधोलिखितानां पदानां विलोमपदं पाठात् चित्वा लिखत-

1-श्वः	अद्य
2-प्रसन्ना	चिन्तिता
3-वरिष्ठा	कनिष्ठा
4-प्रशंसितम्	तिरस्कृतम्
5-प्रकाशः	अन्धकारः
6-सफलाः	विफलाः
7-निरर्थकः	सार्थकः

प्र–6 रेखांकित पदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) प्रसन्नतायाः विषयोऽयम्।

उत्तर– कस्याःविषयोऽयम्?

(ख) सर्वकारस्य घोषणा अस्ति।

उत्तर– कस्य घोषणा अस्ति?

(ग) अहम् स्वापराधं स्वीकरोमि।

उत्तर– अहं किं स्वीकरोमि?

(घ) समयात् पूर्वम् आयासं करोषि।

उत्तर– कस्मा त्पूर्वम् आयासं करोषि?

(ङ) अम्बिका क्रोडे उपविशति।

उत्तर– अम्बिका कुत्र उपविशति?

प्र–7 अधोलिखिते सन्धि विच्छेदे रिक्तस्थानानि पूरयत-

- सहसैव = सहसा + एव
- परामर्शानुसारम् = परामर्श + अनुसारम्
- वधार्हा = वध + अर्हा
- अधुनैव = अधुना + एव
- प्रवृत्तोऽपि = प्रवृत्तः + अपि

PUNA

सप्तमःपाठः भारतजनताऽहम

कठिन शब्दार्थाः

- विज्ञानधना - विज्ञान रूपी धन वाली
- ज्ञानधना - ज्ञान रूपी धन वाली
- भारतजनता - भारत की जनता
- लोकक्रीडासक्ता - जनता क खेलों पर आकर्षित

शब्दार्थाः

- अभिमान - स्वाभिमान
- शालीना - अच्छे गुणों वाली
- सुकुमारा - अतीवकोमल
- प्रेयः - भौतिकसुखको
- श्रेयः - आध्यात्मिक सुखको
- परिपूता- पवित्र
- चक्षुषाः - आँखों से
- अहम - मैं
- कर्मण्या- कर्म से युक्त

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2 प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) अहं वसुंधरा क्मिम मन्ये?

उत्तर-कुटुम्बं

(ख) मम सहजा प्रकृति का अस्ति?

उत्तर-मैत्री

(ग) अहं कस्मा त्कठिना भारतजनताऽस्मि?

उत्तर-कुलिशाद्

(घ) अहं मित्रस्य चक्षुषां किं पश्यन्ती भारतजनताऽस्मि?

उत्तर-संसारम्

प्र-3 प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत-

(क) भारतजनताऽहम्कैः परिपूता अस्ति?

उत्तर-भारतजनताऽहम् अध्यात्म सुधातटिनी स्नानैःपरिपूता अस्मि।

(ख) समंजग त्कथं मुग्धमस्ति?

उत्तर-समंजग त्मम काव्यैः, गीतैः, नृत्यैश्च मुग्धम् अस्ति।

PUNA

(ग) अहं किं किं चिनोमि?

उत्तर–अहंप्रेय:श्रेय श्चोभयं चिनोमि।

(घ) अहं कुत्र सदादृश्ये

उत्तर–अहं विश्वस्मि न्जगति सदादृश्ये।

(ङ) समंजग त्कै: कै: मुग्धम् अस्ति?

उत्तर–समं जगत्मम गीतैः, नृत्यैः, काव्यैश्च मुग्धम् अस्ति।

व्याकरण

प्र–4 सन्धिविच्छेदं पूरयत–

(क) विनयोपेता	=	विनय	+	उपेता
(ख) कुसुमादपि	=	कुसुमाद्	+	अपि
(ग) चिनोम्युभयम्	=	चिनोमि	+	उभयम्
(घ) नृत्यैर्मुग्धम्	=	नृत्यैः	+	मुग्धम्
(ङ) प्रकृतिरस्ति	=	प्रकृतिः	+	अस्ति
(च) लोकक्रीडासक्ता	=	लोकक्रीडा	+	आसक्ता

प्र–5 विशेषण-विशेष्य पदानि मेलयत-

विशेषणपदानि	**विशेष्य-पदानि**
सुकुमारा	भारतजनता
सहजा	प्रकृतिः
विश्वस्मिन्	जगति
समं	जगत्
समस्ते	संसारे

प्र–6 समानार्थकानि पदानि मेलयत–

जगति	- संसारे
कुलिशात्	- व्रजात्
प्रक्रुतिः	- स्वभावः
चक्षुषा	- नेत्रेण
तटिनी	- नदी
वसुन्धराम्	- पृथ्वीम्

PUNA

प्र–7 उचितकथानांसमक्षम् (आम्) अनुचितकथनानांसमक्षंच (न) इतिलिखत–

(क) अहं परिवारस्य चक्षुषा संसारं पश्यामि। **- आम्**

(ख) समं जगत्मम काव्यैः मुग्ध मस्ति। **- आम्**

(ग) अहम् अविवेका भारतजनता अस्मि। **- न**

(घ) अहं वसुंधरा म्कुटुम्बं न मन्ये। **- न**

(ङ) अहं विज्ञान धना ज्ञानधना चास्मि। **-आम्**

PUNA

अष्टमःपाठः संसारसागरस्य नायकाः

कठिन शब्दार्थाः

- शतशः - सैकड़ों
- सहस्त्रशः - हजारों
- तडागाः - बहुत से तालाब
- मापयितुम - मापनेके लिए
- संसारसागराः - संसार रूपीसागर
- लौहयष्टिम - लोहेकी छड़
- दातुम - देने में
- दायित्वं - जिम्मेदारी

शब्दार्थाः

- आकलयन्ति - अनुमान
- तडागनिर्मातृणा - तालाब बनानेवालों के
- दशकम - दहाई
- सहसैव - अचानक
- शून्ये - व्यर्थ में
- गाम्भीर्यम - गहराई
- गजधरः - गजको धारण करनेवाला व्यक्ति

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1 एकपदेन उत्तरत-

(क) कस्य राज्यस्य भागेषु गजधर: शब्द: प्रयुज्यते?

उत्तर– राजस्थानस्य।

(ख) गजपरिमाणं क: धारयति?

उत्तर– गजधर:।

(ग) कार्यसमाप्तौ वेतनानि अतिरिच्य गजधरेभ्य: किं प्रदीयते स्म?

उत्तर– सम्मानमपि।

(घ) के शिल्पिरूपेण न समादृता: भवन्ति?

उत्तर– गजधरा:।

प्र– 2 अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

PUNA

(क) तडागा: कुत्र निर्मीयन्ते स्म?

उत्तर– तडागा: सम्पूर्णदेशे निर्मीयन्ते स्म।

(ख) गजधरा: कस्मिन् रूपे परिचिता:?

उत्तर– गजधरा: वास्तुकारणां रूपे परिचिता:।

(ग) गजधरा: किं कुर्वन्ति स्म?

उत्तर– गजधरा: नगर नियोजना त्लघुनिर्माण पर्यन्तं सर्वाणि कार्याणि कुर्वन्ति स्म।

(घ) के सम्माननीया:?

उत्तर–गजधरा: सम्माननीया:।

प्र–3 रेखाङ्किकतानि पदानि आधृत्य प्रश्न-निर्माणं कुरुत-

(क) सुरक्षाप्रबन्धनस्य दायित्वं गजधरा: निभालयन्ति स्म।

उत्तर– कस्य दायित्वं गजधरा: निभालयन्ति स्म?

(ख) तेषां स्वामिन: असमर्था: सन्ति।

उत्तर– केषां स्वामिन: असमर्था: सन्ति?

(ग) कार्यसमाप्तौ वेतनानि अतिरिच्य सम्मानमपि प्राप्नुवन्ति।

उत्तर– कार्यसमाप्तौ कानि अतिरिच्य सम्मानमपि प्राप्नुवन्ति?

(घ) गजधर: सुन्दर: शब्द: अस्ति।

उत्तर– के सुन्दर: शब्द: अस्ति?

(ङ) तडागा: संसार सागरा: कथ्यन्ते।

उत्तर– का: संसार सागरा: कथ्यन्ते?

PUNA

व्याकरण

प्र–4 अधोलिखितेषु यथापेक्षितं सन्धिं/विच्छेदं कुरुत-

(क)	अद्य	+	अपि	=	अद्यापि।
(ख)	स्मरण	+	अर्थम्	=	स्मरणार्थम्।
(ग)	इति	+	अस्मिन्	=	इत्यस्मिन्।
(घ)	एतेषु	+	एव	=	एतेष्वेव।
(ङ)	सहसा	+	एव	=	सहसैव

प्र–5 मञ्जूषात: समुचितानि पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

रचयन्ति ,गृहीत्वा, सहसा, जिज्ञासा ,सह

(क) छात्रा: पुस्तकानि गृहीत्वा विद्यालयं गच्छन्ति।

(ख) मालाकारा: पुष्पै: माला: रचयन्ति।

(ग) मम मनसि एका जिज्ञासा वर्तते।
(घ) रमेश: मित्रै: सह विद्यालयं गच्छति।
(ङ) सहसा बालिका तत्र अहसत।

प्र–6 पदनिर्माणं कुरुत-

	धातुः		प्रत्ययः		पदम्
यथा	कृ	+	तुमुन्	=	कर्तुम्
	हृ	+	तुमुन्	=	हर्तुम्
	तृ	+	तुमुन्	=	तर्तुम्
यथा	नम्	+	क्त्वा	=	नत्वा
	गम्	+	क्त्वा	=	गत्वा
	त्यज्	+	क्त्वा	=	व्यक्त्वा
	भुज्	+	क्त्वा	=	भुक्त्वा
	उपसर्गः	धातुः	प्रत्ययः		पदम्
यथा	उप	गम्	ल्यप्	=	उपगम्य
	सम्	पूज्	ल्यप्	=	सम्पूज्य
	आ	नी	ल्यप्	=	आनीय
	प्र	दा	ल्यप्	=	प्रदाय

प्र–7 कोष्ठकेषुदत्तेषु शब्देषु समुचितां विभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

यथा- विद्यालयं परित: वृक्षा: सन्ति। (विद्यालय)

(क) ग्रामम् उभयत: ग्रामा: सन्ति। (ग्राम)
(ख) नगरम् सर्वत: अट्टालिका: सन्ति। (नगर)
(ग) धिक् का पुरुषम्। (कापुरुष)
यथा- मृगा: मृगै: सह धावन्ति। (मृग)
(क) बालका: बालिकाभि: सह पठन्ति। (बालिका)
(ख) पुत्र पित्रा सह आपणं गच्छति। (पितृ)
(ग) शिशु: मात्रा सह क्रीडति। (मातृ)

PUNA